

INTERPRETACIONS DE LA HISTÒRIA DE CATALUNYA A TRAVÉS DE LA CIÈNCIA ONOMÀSTICA*

Xavier TERRADO PABLO

PLANTEJAMENT

Al començament de l'obra *L'estructura de les revolucions científiques* Thomas S. Kuhn explica que la història pot contribuir de manera decisiva a la imatge que ens fem d'una ciència. A l'historiador que s'interessi per una determinada ciència correspon, segons Kuhn, dues tasques principals: "D'una banda, ha de determinar per quin home i en quin moment va ser descobert o inventat cada fet, llei o teoria científica contemporània. De l'altra, ha de descobrir i explicar el conjunt d'errors, mites i supersticions que privaren una acumulació més ràpida dels components del cabal científic modern" (Kuhn 1962, p. 21).

En la meua exposició intentaré apropar-me a alguns moments de la història de la ciència onomàstica per tal de discernir fins a quin punt ha pogut contribuir a la interpretació de la història general de Catalunya. El meu interès principal no és la història d'aquesta nació, sinó la història de l'onomàstica conreada pels intel·lectuals catalans. No estic capacitada per oferir una interpretació personal de la història de Catalunya i encara menys per discutir sobre les visions que s'hagin donat de la seva realitat històrica des dels diversos tipus de nacionalisme. La meua manera de procedir serà més senzilla: procuraré dilucidar quan i per part de qui han estat cultivades les ciències onomàstiques a Catalunya. I, al mateix temps, em preguntaré les raons que han portat cap a aquestes ciències diverses generacions d'estudiosos.

Dividiré la meua ponència en tres apartats: en el primer esbossaré l'estat actual de l'onomàstica catalana. En el segon plantejaré les raons del conreu de l'onomàstica de tres grans figures: Jacint Verdaguer, Josep Balari i Jovany i Joan Coromines. En el tercer apartat assenyalaré els perills d'un ús inadequat dels materials toponímics i els beneficis que en pot obtenir la història si els usa com és degut.

EL CONREU DE LA CIÈNCIA ONOMÀSTICA A CATALUNYA

No és casual que sigui en els territoris amb una llengua pròpia diferent del castellà on la ciència onomàstica ha avançat amb més celeritat. La bibliografia onomàstica referida a territoris com Galícia, Astúries, el País Basc, Aragó, Catalunya, el País Valencià o les Illes Balears és amplíssima. I és que, si la llengua ha estat sempre vista com una manifestació de la personalitat dels grups humans, l'onomàstica ha estat considerada com un reflex directe de la realitat històrica d'un poble. Això lliga amb la tesi d'aquesta ponència: que el desenvolupament de la ciència onomàstica ha quedat mogut pel desig d'aprofundir en la realitat històrica de la comunitat

* Aquest estudi es publicà originalment en castellà amb el títol de "Interpretaciones de la historia de Cataluña a la luz de la ciencia onomástica" dins el llibre *La onomàstica en Navarra y su relación con la de España* (Universidad Pública de Navarra / Nafarroako Unibersitate Publikoa, 2005, p. 129-146; llibre fruit de les *Actas de las primeras Jornadas de onomástica* celebrades a Pamplona el 2003).

que ha creat els noms de persona i de lloc. Precisament per això penso que les meves reflexions sobre Catalunya poden ser d'utilitat per a una comunitat com Navarra, gresol de cultures i de llengües, terra que ha acollit bascons i romanitzats, àrabs i francs. Probablement també Navarra podrà extreure elements clau per aclarir la seva pròpia identitat gràcies a l'estudi de l'onomàstica. Perquè, en la meua opinió, aquesta és la paraula fonamental: identitat.

No fa gaires anys, si no recordo malament vers el 1990, vaig ser convidat a participar en un projecte de gran abast que es va batejar amb el nom d'Identirama. Es pretenia crear un parc temàtic en terres catalanes. L'objectiu del projecte era crear un espai físic on pogués quedar exposat permanentment tot allò que reflectís la identitat de Catalunya. La geografia, la història, la ciència, l'economia, el dret... tot allò que reflectís la identitat del poble català podria tenir cabuda en aquell espai. La ubicació sobre el terreny ja s'havia previst: s'havia trobat un lloc ideal equidistant dels grans monestirs cistercencs de Poblet i Santes Creus i no gaire allunyat del gran monestir femení de Vallbona de les Monges. La finalitat darrera seria ensenyar la identitat catalana a propis i estranys, als nens de les escoles i als jubilats, als turistes, als empresaris, als polítics que arribessin des de qualsevol indret del món. Els impulsors del projecte estaven preocupats pels signes de pèrdua de la consciència nacional que s'observava en la societat catalana. Rere la proposta s'hi trobaven grans personalitats, entre els quals destacats lingüistes. Jo vaig ser convidat a participar en el projecte precisament per la meua dedicació a l'onomàstica, especialment a la toponímia. Hom sabia que estava col·laborant en una obra important de la qual parlaré més endavant, l'*Onomasticon Cataloniae*, i hom confiava que pogués aportar el meu gra de sorra des de la meua parcel·la específica del saber. Crec que tot va quedar en un foc d'encenalls, ja que no he sentit a parlar d'Identirama des de fa molts anys. Hi ha hagut uns altres parcs temàtics que han tingut més sort, com l'anomenat Port Aventura, a Salou, una platja tarraconina prou coneguda. La creació de parcs temàtics suposa grans inversions econòmiques, que no es materialitzen sense l'horitzó de futurs guanys. Les grans multinacionals impulsen amb freqüència parcs temàtics, però les multinacionals saben ben poca cosa d'identitats. El projecte Identirama va quedar a la cuneta, a un costat del camí.

Però és evident que un projecte com Identirama només neix si existeix un cultiu previ. El fet d'assignar a l'onomàstica un paper important dins dels projectes identitaris només és possible quan aquesta ciència ja ha recorregut un llarg camí. Altres projectes, potser menys pintorescos que Identirama, sí que han triomfat plenament a Catalunya. Fins i tot crec que és possible parlar d'un projecte col·lectiu de conservació, estudi i difusió del patrimoni onomàstic català, un projecte anònim però no menys real, al qual han contribuït durant dècades centenars de persones. Algunes proves d'un projecte col·lectiu d'aquesta mena serien la Societat d'Onomàstica catalana, amb gairebé mig miler de socis, o l'elaboració i publicació del *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya* per ordre del Parlament de Catalunya, màxim òrgan de representació política de tots els catalans. I, per últim, fóra una prova palpable i llegible la publicació de l'*Onomasticon Cataloniae*, obra duta a terme per Joan Coromines.

Si m'ho permeten, m'agradaria parlar-los breument de la Societat d'Onomàstica. D'aquí a vuit dies, a Tortosa, se celebrarà el trentè col·loqui de la Societat. Durant aquest dia aquells que conreem aquests camps del saber ens reunirem amb el propòsit de fer un balanç del que ha estat i el que pot arribar a ser la nostra ciència en el domini català.

La Societat d'Onomàstica es va constituir oficialment el 1980, amb personalitat jurídica pròpia i sense afany de lucre. Des de la fundació la va presidir Enric Moreu-Rey. Després de la seva mort, el 1992 Albert Manent va assumir la tasca de la direcció. Els estatuts de la Societat deixen ben clares tres característiques: la independència, ja que no depèn de cap institució pública ni privada, l'extensió més enllà dels límits del Principat cap a tots els territoris de parla catalana i l'obertura a tots els sectors de la vida social, ja que hi col·laboren, colze a colze, des de persones que amb prou feines tenen estudis fins a catedràtics d'universitats prestigioses.

La Societat té actualment quatre-cents quaranta socis. Ha celebrat vint-i-nou col·loquis en llocs tan diversos com Perpinyà, Fraga, Barcelona o Lleida. Ha editat les actes dels col·loquis i a més publica un butlletí interior que surt quatre cops l'any i que ja ha superat el nombre d'11.500 pàgines publicades. Més de 1.200 investigadors han col·laborat amb articles o recensions en el butlletí.

Allò més admirable de la institució no és la seva estructura organitzativa, ja que està mancada de mitjans i sempre ha actuat amb l'esperit de pobresa franciscana. Tampoc no ho és el nivell científic, ja que mai ha pretès competir amb les institucions acadèmiques. Segurament allò més destacable de la seva aportació sigui la capacitat de sumar esforços i interessos. El paper aglutinador de la Societat d'Onomàstica ha estat fonamental. Independentment de la major o menor implicació que haguem tingut en l'organització, tots els estudiosos de la llengua hem sentit la Societat com una cosa nostra: universitaris i no universitaris, estudiants, professors, investigadors, erudits locals, valencians, mallorquins, aragonesos, catalans, francesos, etc. L'estructura de la Societat ha permès que tots hi tinguérem cabuda. Ha estat -i és- una institució veritablement popular. Tot plegat ha fet possible una acumulació de dades i una formulació de reflexions que d'una altra manera no s'haurien aconseguit.

Parlem ara d'un projecte que ja és oficial i institucional els fruits del qual s'han presentat recentment. El 20 d'octubre del 2003 va tenir lloc a Barcelona l'acte de presentació del *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya*. En format de paper, és un volumot de 1.396 pàgines que fixa amb la forma ortogràfica oficial uns 40.000 topònims de Catalunya. Principalment són noms de comarques, parcs naturals, municipis, nuclis habitats, monuments, orònims, hidrònims i vies de comunicació. La informació s'organitza per comarques i dins de cada comarca per municipis. Va acompanyat de la cartografia pertinent, amb la localització de cada nom.

Aquest també és un projecte col·lectiu. Ho és pel seu origen: una resolució del 7 de maig de 1998 del Parlament de Catalunya, aprovada per totes les forces polítiques, en la qual s'insta el Govern a elaborar l'obra. També ho és per la realització: hi han col·laborat activament el Departament de Política Territorial i Obres Públiques, el d'Economia, el de Cultura, el de Governació, l'Institut d'Estudis Catalans, el Consorci per a la Normalització Lingüística, l'Institut Cartogràfic de Catalunya i la totalitat dels municipis catalans.

Aquest projecte té les seves arrels a l'època anterior a la Guerra Civil espanyola. Creat el 1907, l'Institut d'Estudis Catalans va organitzar, el 1921, una Oficina de Toponímia i Onomàstica. Deu anys després, Pompeu Fabra, Josep Maria de Casacuberta i un jove anomenat Joan Coromines varen redactar un nomenclàtor dels municipis de Catalunya, que va ser publicat el 1933 per la Generalitat republicana. Després de la guerra civil, un nou nomenclàtor publicat per l'Editorial Aedos va omplir el buit oficial existent en aquest camp. La publicació del recent nomenclàtor ens soluciona una necessitat, però també té un caràcter simbòlic: les estructures socials i polítiques han adquirit la maduresa suficient per ordenar aquesta parcel·la de la vida social.

Un tercer projecte és prou representatiu del camí transcorregut fins ara: la publicació, entre els anys 1989 i 1997, de l'obra *Onomasticon Cataloniae*. Conformen un total de 3.700 pàgines amb lletra petita i a dues columnes, amb riquíssima informació sobre la ubicació, l'origen i l'explicació dels noms de lloc de tot el domini lingüístic català, i no només dels noms del Principat de Catalunya. L'autor va ser aquell jove que cap al 1930 aprenia l'ofici al costat de mestres com Pompeu Fabra i Josep Maria de Casacuberta. És veritat que l'obra pertany, en allò fonamental, a un sol home, però també és cert que Coromines va desitjar que tothom la veiés com una obra nacional de Catalunya, com una obra col·lectiva. Per això sempre va recórrer a diversos col·laboradors, i entre el 1931 i el 1939 va tenir l'ajuda de Pau Miró i Enric Ribes. A partir del 1954, Joan Sales, Josep Anton Codina i el valencià Josep Giner i March l'ajudaren en les

enquestes. Durant els anys setanta i vuitanta, el mallorquí Josep Mascaró i Passarius i el canadenc Joseph Gulsoy varen col·laborar estretament amb el mestre. I a finals dels vuitanta i principis dels noranta arribà la col·laboració de persones com Max Cahner, Philip Rasico, Joan Ferrer i també la de qui ara els parla. Vers el 1985 Joan Coromines negava que el seu projecte titulat *Onomasticon Cataloniae* pogués donar lloc a una publicació. Quines foren les raons? L'obra no era madura i la seva magnitud feia impossible que un octagenari la pogués dur a terme. Els materials recollits durant setanta anys quedarien, segons ell, per a les generacions futures i els joves culminarien aquesta obra col·lectiva. Tres anys després, i tement que tot plegat quedés en paper mullat, Coromines va treballar en la revisió de bona part de les seves notes per preparar la redacció d'una obra global de cara a la publicació.

Els tres projectes que acabo de presentar sumàriament penso que demostren la importància concedida a l'onomàstica a Catalunya. Bo i acceptant allò de subjectiu que pugui tenir la meua afirmació, m'atreviria a dir que no existeix un altre país en el món hispànic en el qual l'interès pel nostre camp d'estudi hagi arrelat amb tanta força entre la població, fins a tal punt que l'onomàstica s'ha convertit en el que podríem anomenar un problema d'estat. Per què ha estat així? Segons la meua humil opinió, ha estat així perquè l'onomàstica s'hi ha considerat com un reflex de la pròpia identitat i de la pròpia història.

L'ONOMÀSTICA COM A REFLEX DE LA HISTÒRIA

L'onomàstica en l'obra de Jacint Verdaguer

Abans del naixement de l'onomàstica científica, l'interès pels noms de persona i de lloc és evident en l'obra de mossèn Jacint Verdaguer, el millor poeta català del segle XIX. El seu poema *Canigó* constitueix un cant a la nació catalana, alhora que una interpretació i una mitificació de la seva història. Per escriure-la es documentà detalladament sobre l'època medieval, però també va recórrer tots els racons de les valls pirinenques d'on sorgiren els comtats que originaren el que coneixem com a Catalunya. Durant els mesos d'estiu del 1879 i el 1880 Verdaguer va estiuejar en el balneari de la Presta, a la comarca del Vallespir, a la Catalunya del Nord, a França. Fou aleshores quan va concebre la gran epopeia sobre el Pirineu. El 1882 i el 1883 va recórrer, a peu, totes les valls que més tard evocaria en el poema, i va anotar a les llibretes de les excursions moltes observacions pel que fa a la cultura, la llengua, les llegendes i tradicions, la fauna i la flora, la geografia i els noms de lloc. Verdaguer va néixer el 1845 i va morir el 1902. L'any passat, amb motiu del centenari de la seva mort, els professors Narcís Garolera i Kurt Wittlin van publicar una acurada edició, comentada i il·lustrada segons les llibretes, de l'obra que porta per títol *Del Canigó a l'Aneto*. Les llibretes constitueixen la primera recopil·lació de toponímia viva feta de manera científica i sistemàtica.

La riquesa dels detalls amb què es comenta cada nom pot veure's en un exemple que transcriu a continuació i que es refereix a l'anomenada *Cambra de les Encantades*: “La *Cambra de les Encantades* és vora el camí de Coll d'Ares a Prats de Molló, un quart llunt d'eix poble, prop d'on s'encreua amb lo camí de [...]. Per altre nom se diu roca *Gallinera*. En altre temps diu que hi vivien les *encantades*, donzelles no batejades, molt hermoses, que sols sortien de nit; i si sortien de dia, se feien abans invisibles. Com en altres paratges en què n'hi havia, estenien cada cap de setmana la bugada, i algun viatger, veient-la blanquejar, s'hi atensava per poder-ne haver un llenç o llençol, mes mai ho podia lograr, retirant-se-li a l'anar a posar-hi les mans, i llavors se sentien dins la cova grans rialles” (Verdaguer 2002, p. 34).

Però Verdaguer no es va donar per satisfet anotant minuciosament tots els detalls sobre la naturalesa dels llocs, les característiques físiques, la pronúncia del nom segons la gent del lloc, sinó que ocasionalment s'aventurava a donar explicacions lingüístiques pel que fa a l'etimologia del nom. Parlant de la població de Vernet explica: “Diu que, al costat de la primera casa que

feren, hi havia un *vern* que li donar nom” (Verdaguer 2002, p. 50). Ja sabem que Verdaguer no era lingüista i les seves explicacions no són encara científiques. Però l’impuls inicial el devem a ell, un impuls que més tard prolongaren Balari i Coromines.

L’onomàstica en l’obra de Josep Balari i Jovany

La primera obra veritablement científica en la qual l’onomàstica assumeix un paper fonamental és *Orígenes històrics de Catalunya* de Josep Balari i Jovany, una obra escrita en castellà i publicada el 1899. L’obra, que pretén demostrar com va néixer la nació catalana, fou la conseqüència d’un interès per l’antroponímia. En els mots preliminars dirigits al lector Balari diu: “Cuando en el verano de 1876 frecuentaba el Archivo Municipal de Barcelona para allegar datos sobre apellidos catalanes, estaba muy lejos de mi ánimo el pensamiento de escribir acerca de los *Orígenes històrics de Catalunya* [...] Mis propósitos eran entonces muy limitados, puesto que se circunscribían al estudio de los apellidos catalanes desde los puntos de vista filológico e histórico” (Balari 1899, p.11).

Balari relata que les notes onomàstiques que va anar prenent durant els anys posteriors, unides a observacions de tota mena, varen constituir un sistema que podia tenir vida. De manera molt gràfica explica que la tasca de l’historiador és semblant a aquella que descriu Ezequiel en la profecia del restabliment d’Israel: “El Señor le puso en medio de un campo que estaba lleno de huesos secos, y profetizando como el Señor le había mandado se unieron huesos a huesos, cada uno por su propia coyuntura, y observó que iban saliendo sobre ellos nervios y carnes, y que por encima se cubrían de piel, mas no tenían espíritu o vida, y profetizando según el mandato del Señor, entró el espíritu en los muertos y resucitaron y se puso en pie una muchedumbre grandísima de hombres” (Balari 1898, p. 12).

Aquesta és la feina de l’historiador, un profeta que dóna vida als ossos morts de la història mitjançant el conjur, la profecia, la paraula. Balari forma part d’una plèiade d’escriptors catalans que han vist en la paraula l’instrument meravellós que fa l’home a semblança de Déu i que li permet participar del seu poder creador. Pensem en la unció quasi sagrada amb què Joan Maragall compon l’*Elogi de la paraula*.

Cal tenir present que Balari no amaga la idea que la paraula de l’historiador és la que dóna vida a la història, la que ressuscita el passat. Però també hem d’assenyalar que aquesta paraula no és arbitrària, sinó responsable. Així, la interpretació només neix després d’una anàlisi feta a consciència de dades ben contrastades. I entre aquestes dades hi destaquen els noms geogràfics: “En los *Orígenes històrics de Catalunya* ocupa lugar preferente la geografía de esta región, porque en su nomenclatura se halla uno de los principales fundamentos de su historia. Los nombres geográficos son vestigios que han quedado como testimonios de los más antiguos pobladores de Catalunya, por cuya razón su estudio ofrece también interés de actualidad. Los más antiguos documentos, que contienen nombres de lugares en su forma original o la más próxima a su origen son los únicos monumentos que han de servir de base del estudio geográfico, porque la nomenclatura actual presenta más o menos alteradas las formas primitivas” (Balari 1899, p. 14).

Finalment, cal assenyalar en el pensament de Balari allò que serà una nota característica de la historiografia catalana del segle XX: la superació del territori polític de la Catalunya del moment i la seva vinculació a l’espai propi de la llengua catalana, on s’integrarien no només la part del Principat separada a causa del Tractat dels Pirineus, sinó també les terres de llengua catalana que l’expansió de la reconquesta havia permès adquirir a València i a les Illes. “Los *Orígenes històrics de Catalunya* deben reputarse virtualmente como propios también de Mallorca y Valencia, en atención a que los catalanes más tarde comunicaron a estas regiones su propia lengua, de que forma parte su nomenclatura geográfica, la cual es sin duda uno de los principales testimonios que hacen patente los orígenes de un pueblo” (Balari 1899, p. 14).

Els lingüistes també acceptaran aquest postulat de Balari. En aquest sentit, el mallorquí Antoni Maria Alcover anomenarà un *Diccionari català-valencià-balear* i el català Joan Coromines redactarà un diccionari etimològic en el qual es tracta, amb un detall exquisit, no tan sols el català del Principat, sinó també el valencià, el balear, el català de França i el d'Aragó. I l'*Onomasticon Cataloniae* serà un estudi de la toponímia del que s'ha anomenat Països Catalans.

L'onomàstica en l'obra de Joan Coromines

Joan Coromines i Vignaux, que va néixer el 1905 a Barcelona i va morir el 1997 a la mateixa ciutat, va ser el referent de l'onomàstica catalana durant setanta anys. Vers el 1925 ja va començar els treballs d'inventari de l' toponímia i l'antroponímia catalanes. Va ser qui va concebre el projecte de l'*Onomasticon Cataloniae*, va ser-ne l'organitzador i també l'enquestador i redactor principal.

Ara no és el moment per fer una valoració crítica de la seva obra, ja que ja hi ha hagut altres estudiosos que han dut a la pràctica aquesta tasca crítica amb molta més autoritat que la que jo pugués tenir. Vegeu, per exemple, el llibre titulat *L'obra de Joan Coromines*, que recull les conferències llegides en un cicle patrocinat per la Fundació Caixa de Sabadell en homenatge al mestre. En aquest cicle hi figuren especialistes tan destacats en onomàstica com Francisco Villar, Federico Corriente, Josep Moran, Jürgen Untermann o María Teresa Echenique. Coromines fou una *rara avis*, un dels pocs romanistes capaços de parlar amb pertinença d'onomàstica llatina i prellatina, d'onomàstica gascona, francesa, aragonesa o catalana, de toponímia àrab i toponímia germànica. Quan jo era jove em vaig preguntar moltes vegades quines eren les raons que l'havien mogut a adquirir una profunda i àmplia formació i a escriure una obra de dimensions colossals. No em varen caldre grans esforços per descobrir-ho. Recordo que un dia em va demanar que l'ajudés a escriure la seva darrera obra, l'*Onomasticon Cataloniae*, i jo li vaig parlar amb franquesa: “Aquesta és la seva obra, senyor Coromines. Jo sóc jove i necessito obrir-me el meu propi camí. A l'ombra del gran Coromines, jo seré sempre algú sense nom”. El mestre em va contraargumentar: “És cert, és la meua obra, però també serà seva. I no només seva, sinó de tots aquells que vulguin aportar-hi la seva contribució. I entre tots arribarem a construir una gran obra col·lectiva que situï la nostra pàtria en un lloc destacat de la ciència lingüística. No construeixi només per a vostè, construïm per a tots”. No va ser difícil que em convencés. Un projecte compartit sempre multiplica les forces de l'individu i dona a l'activitat que fa una dimensió trascendent. La idea no em resultava nova. Pocs anys abans, quan Coromines començava a instruir-me en els mètodes de la lingüística històrica, m'ho havia advertit clarament. Jo havia sortit de la universitat proveït amb les armes més innovadores de la lingüística del moment: la lingüística matemàtica, els algorismes aplicats a les gramàtiques formals, la semàntica generativa... I tot això ho havia comentat amb ell. Aleshores em va dir: “Això està molt bé i és molt respectable. Però es necessiten persones joves com vostè que dediquin la seva vida a la lingüística històrica. Contràriament, moltes coses poden trontollar. Fins i tot estarà en perill la pròpia consciència nacional”. Heus ací la raó de ser de la filologia i s'encarregà de demostrar-ho en més d'una ocasió. Una anècdota ho pot il·lustrar. Crec que era l'estiu del 1985. Ens trobàvem a Oix, un poblet del Pirineu gironí, proper a la frontera francesa, molt a prop del Vallespir. Aquell dia em va voler ensenyar quins eren els passos per dur a terme una bona enquesta toponímica. Va elegir el millor informant d'aquella zona, un home anomenat Rubio, que havia trescat per aquelles valls des de la infantesa i s'havia passat la vida fabricant carbó d'alzina. Abans de començar l'excursió em va allisonar: “Serà millor que vostè no parli gaire, fixi's en mi, com parlo amb l'informant, com anoto les respostes... Recordi que, encara que vostè tingui estudis, és ell qui coneix la llengua i la toponímia d'aquest país. Procuri no interrompre'l i no el corregeixi mai. La seva pronunciació dialectal i les paraules allunyades de les formes normatives són per a nosaltres elements de gran interès. Estableixi un clima de

confiança amb ell. S'adonarà que és un gran plaer aprendre d'aquesta gent senzilla". I no es va equivocar. Vam sortir a l'alba i vam pujar pel camí que travessava fins a la vall veïna de Beget. Vàrem visitar les poques masies que encara eren habitades i parlàrem amb algun pastor que vigilava les vaques en els prats més alts. A més dels topònims, Coromines i l'informant fruien alligant-me sobre els noms de les plantes i dels animals que trobàvem pel camí. Més enllà de mig matí, arribàrem a la cresta de la muntanya. El camí es bifurcava i vàrem creure oportú aturar-nos per reposar i contemplar el paisatge. El mestre Coromines va restar una estona en silenci amb la vista posada al nord, com si estigués en una meditació profunda, mentre que els altres xerràvem amicalment. Aleshores se m'acostà i em preguntà: "Vostè sap com s'anomena aquesta muntanya que destaca entre el paisatge, amb el cim cobert de neu?". Jo no ho sabia, i ell m'ho va aclarir: "És el Canigó". Recordo que vaig sentir una emoció profunda, per la bellesa del lloc i perquè recordava els versos escrits per Verdager. Es diu que a Catalunya hi ha dues muntanyes sagrades: Montserrat i el Canigó. No sabia dir quina és la més bonica. Però l'excursió havia de continuar endavant. Vam reemprendre el pas i al cap de poca estona en Rubio va dir: "Observin. Allò que veiem allí davant ja és França". Acte seguit, s'encetà una discussió ben animada sobre si allò era França o no. "M'ho dirà vostè a mi, senyor Coromines", emfatitzava Rubio. "No sap quantes vegades m'hi he jugat la pell en temps de l'estraperlo, quan era prohibit travessar aquesta línia!". "I m'ho dirà vostè a mi, senyor Rubio, que sé molt bé el que em dic". Jo no em podia creure el que veia: poques hores abans havia après que l'informant tenia la raó, que no se l'havia de contradir... i ara era el mestre el que queia en aquest error metodològic. Per fi, Rubio el carboner li va engegar: "Doncs bé, si això no és França, ja em dirà què és, senyor Coromines". Agafant aire i amb veu clara, el lingüista va respondre: "Escolteu-me tots. Això és la Catalunya en mans dels francesos". Per fi l'enigma s'havia resolt i tots vam entendre que alguna cosa havia canviat. L'enquesta s'acabà en aquest punt i durant la resta del dia les nostres converses varen anar per altres viaranyes. I jo vaig entendre que, per a Coromines, l'estudi dels noms no era una finalitat en si mateixa, sinó un mitjà per arribar a allò que de vegades ell havia anomenat consciència nacional. Coromines tenia molt present la dolorosa amputació del territori català que suposà el lliurament a França de les terres de la Cerdanya, Capcir, Conflent, Vallespir i Rosselló arran del Tractat dels Pirineus el 1659. I això que Coromines, igual que Jacint Verdager o mossèn Antoni Maria Alcover, havia presenciat una Catalunya francesa on la llengua catalana encara era un fet ben viu. Avui dia les coses han canviat radicalment, ja que la generació dels més grans, que va lluitar contra el nazisme, conserva en la memòria la llengua però va renunciar ja fa anys a la transmissió generacional.

LA INTERPRETACIÓ DE L'ONOMÀSTICA

Si l'onomàstica determina, d'alguna manera o altra, la nostra visió de la història, caldrà deduir-ne que de la nostra interpretació de l'onomàstica en dependrà en part la nostra concepció de la realitat històrica.

Per això és d'una importància fonamental per a l'investigador l'ús d'un mètode científic per endinsar-se en el terreny de la toponímia i l'antroponímia. Contràriament, podem arribar a interpretacions esbiaixades dels noms i, en conseqüència, de la història i de la societat.

El maig del 1996, en unes jornades dedicades a la toponímia celebrades a la Universitat de Lleida, Alfonso Irigoyen va prevenir els que l'escoltàvem contra les interpretacions d'aquells que no parteixen de les dades positives ni segueixen els mètodes d'anàlisi adequats. Va quedar gravada en la meua memòria l'afirmació segons la qual, si l'autoritjàvem a segmentar un topònim com ell volgués i a dividir-lo en tants trossos com li semblés, era capaç de demostrar-nos que el nom hipotètic tenia el seu origen en el basc, l'hebreu o en la llengua que ens passés pel cap. Actuant així no hi hauria dificultats, segons ens deia, per explicar el nom de *Barcelona* a través del basc, servint-se d'una segmentació com *Bark-se-lo-ona*. Aquest savi professor de la

Universitat de Deusto coneixia bé la llengua basca i, a més, posseïa una sòlida formació en la lingüística. Per tant, es trobava a recer de moltes vel·leïtats en les quals poden (o podem) caure aquells que s'apropen al camp toponímic sense una preparació adequada.

Pocs anys després de l'advertència d'Alfonso Irigoyen, un estudiós anomenat Bienvenido Mascaray, nascut a la població aragonesa de Campo, va publicar un llibre titulat *El misterio de la Ribagorza*. Hi trobem una interpretació d'un bon nombre de noms de les poblacions de la zona que va ocupar l'antic comtat. A través dels topònims es pretén desvelar el misteri d'aquesta terra, on es troba el "solar patrio" de l'autor del llibre. I, curiosament, el misteri radica en el fet que els noms, malgrat les aparences, serien, tots ells, noms bascos, els quals fins i tot podrien interpretar-se des del basc actual. Així, un topònim com *Boi*, nom d'una magnífica vall del Pirineu lleidatà, s'interpreta mitjançant un suposat basc ribagorçà *bo-ibi*, 'el talús del rierol'. I com que l'element *Bo* és invenció de l'etimòleg, la proposta és explícita: "Incorporar al léxico euskérico como voz antigua y genuina, pero hasta ahora perdida, la palabra *Bo*, corte a pico" (Mascaray 2000, p. 117). Aquestes interpretacions serien justificables si desitgèssim crear una llengua artificial, com el volapük o l'esperanto. Com a explicació d'elements de les llengües naturals no ens sembla adequat. *Graus* és interpretat a partir de la forma vascoide *gara-uz*, a la qual se li atribueix el significat de 'penya pelada', com si no existís el ribagorçà *grau*, 'esglaó', 'pas esglaonat a la muntanya'. *Conques*, una casa important a la riba esquerra del riu Èssera, és, segons Mascaray, una exclamació basca amb el significat de "¡cuánto sapa!". *Arcas*, antic llogarret a l'actual municipi de Les Paüls, no té res a veure amb la veu actual *arca*, sinó amb un suposat element basc el significat del qual seria 'espadat'. *Aiguascaldas* és un topònim basc, igual que *Aigüestortes*, nom d'un conegut paratge amb el qual s'ha batejat un parc nacional. I també la paraula *llagunas* resulta ser d'origen eusquèric, oblidant els centenars de llacunes i llocs que a la Ribagorça porten el nom de *llagunas*. I *Cotiella* és interpretable, segons Mascaray, com 'la falda de la muntanya calcinada per un poderós foc', malgrat el diminutiu romànic i el substantiu ribagorçà *cot*. Un darrer exemple: *Batisselles*, segons Mascaray, és *Bathi-iz-ele*, literalment 'aigua tranquil·la per al bestiar'. De cap manera se li acut pensar que hi pot haver un femení plural ribagorçà (potser corresponent a un llatí *VALLICELLAS*), amb un tractament romànic que té molts paral·lelismes en la toponímia de la zona.

No negarem que a la Ribagorça existeixen noms que poden tenir una etimologia concreta si suposem l'existència, en èpoques remotes, de llengües prellatines semblants a allò que va ser el basc antic. Però, després de la lectura del llibre de Bienvenido Mascaray, un habitant de la Ribagorça acaba creient-se que està trepitjant una terra per on no hi han passat ni celtas, ni romans, ni visigots ni àrabs. Una terra on l'element lingüístic romànic és una capa de vernís superficial i tardà.

Dos anys després de desvelar el misteri de la Ribagorça, Mascaray va publicar un llibre en el qual abundava la seva visió de la història de la seva terra: *De Ribagorza a Tartesos*. Fins i tot ara és el nom de l'antic comtat el que apareix amb una nova visió. Ribagorça resulta ser *Barri Gotia*, 'la nova Gotia'. Segons Mascaray, una simple metàtesi convertiria el mot basc *Barri* en *Riba*, i una epèntesi de consonant vibrant canviaria *Gotia* en *Gortia*. Amb aquest mètode és igualment legítim dir que el topònim és eusquèric com afirmar que és hebreu o armeni.

No tinc la intenció d'acarnissar-me amb les teories d'una persona a qui considero amic meu i a qui aprecio cordialment. Però em veig en l'obligació de dir que en discrepo. I vull que això quedi com a exemple del que pot arribar a ser una interpretació incorrecta de les dades aportades per l'onomàstica.

A les pàgines anteriors he intentat explicar com, des dels inicis de la ciència onomàstica, s'ha intentat extreure de l'anàlisi dels noms dades per a la interpretació de la història. I és perfectament legítim i comprensible. Però no és menys cert que aquesta activitat intel·lectual té un perill: la tergiversació de la veritat. D'un pecat com aquest ningú no pot considerar-se lliure de

culpa. Jo mateix no subscriuria ara algunes de les etimologies que durant la meua joventut vaig deixar escrites a l'*Onomasticon Cataloniae*. Però és possible limitar el risc de cometre errors sempre i quan es prenguin mesures cautelars com les que lingüistes i historiadors s'han acostumat a adoptar, entre les quals podem fer menció del recurs a la documentació històrica i el coneixement de les lleis que regeixen la creació de les paraules i la seva evolució fonètica.

En el cas dels mestres catalans que he citat anteriorment, el grau de fiabilitat de les interpretacions és considerablement elevat. I cal dir que, tot i que ningú no resta al marge d'algun error, la solvència dels seus mètodes els dona autoritat.

En aquest aspecte Josep Balari és molt modern. Quan estableix el pla rector del seu llibre indica clarament les fonts en les quals es basa: “Las actas de dotación de iglesias y monasterios, los preceptos y privilegios otorgados a los mismos por los reyes francos y las bulas por las cuales los papas les confirmaban en la posesión de los territorios que les habian sido concedidos, sirven de fundamento en primer término para el estudio de los antiguos nombres de lugares, porque en dichos documentos suele hacerse la descripción de territorios más o menos extensos en que se hallan contenidos en gran número los nombres aludidos. Las encomiendas de castillos en que son descritos sus términos y las escrituras de compraventa, permuta y donación de bienes inmuebles, proporcionan también un caudal de noticias no menos importantes para la geografía y tipografía de Cataluña” (Balari 1899, p. 34).

Amb aquesta base aconseguix establir una estratigrafia onomàstica i ètnica que en bona mesura serà una guia per als treballs posteriors de Joan Coromines. “Por el estudio de estas fuentes se viene en conocimiento de los elementos étnicos, que han contribuido a formar la población antigua de Cataluña. La base de ella se halla constituida por la población indígena, que en los condados de Pallars, Urgell, Cerdaña y en el pago o distrito de Berga aparece más densa que en la Marca de España” (Balari 1899, p. 34).

Amb la denominació de *població indígena* es refereix al conglomerat de pobles en el qual s'hi inclouen ilergetes, laietans, lacetans, ausetans i tots els grups citats pels antics historiadors. Més tard, Coromines ho resumirà des de la lingüística i ho anomenarà *element iberobasc*. Balari és conscient que els pobladors prelatins es concentren especialment a la Catalunya pirinenca, ja que en els comtats més orientals de Girona i Barcelona l'element predominant ja és d'origen llatí i germànic.

I Balari continua la descripció general de la composició ètnica de Catalunya amb les paraules següents: “Una colonización romana muy extensa se encuentra establecida en el territorio comprendido entre el Llobregat y los Pirineos, esto es, en la Marca propiamente dicha, que en el tiempo del último conde de Barcelona recibió el nombre de Cataluña la vieja, principalmente en los condados enclavados en la actual provincia de Gerona y también en la de Barcelona hay también indicios, aunque pocos, de población galo-romana” (Balari 1899, p. 34).

Basant-se en la toponímia, a continuació destaca l'empremta deixada per la llengua àrab en la zona reconquerida a partir del segle XII: “La de los musulmanes dejó huellas permanentes de su existencia en Cataluña la nueva, o sea en parte de la provincia de Lérida y en la de Tarragona” (Balari 1899, p. 34).

I no oblidia les aportacions amb menys pes, com les que es veuen a través de la toponímia goda i franca: “La población goda, que en la Marca de España fue anterior a la de los musulmanes, y la franca, posterior a la venida de los mismos, desde el punto de vista geográfico han dejado pocos recuerdos de su establecimiento en el país” (Balari 1899, p. 34).

Cal dir que Coromines, bon coneixedor de les llengües germàniques, desenvoluparà àmpliament aquest capítol més endavant. Gràcies als estudis posteriors quedarà patent que l'onomàstica germànica té a Catalunya un pes específic més gran del que pensava Balari.

Allò que el savi historiador català no podia oblidar era el prestigi de la civilització hel·lènica, cosa que destaca tot i les limitacions de les aportacions toponímiques d'aquella època: "Precedió algunos siglos a todas estas inmigraciones la colonización griega, que se estableció en la parte N.E. de Cataluña y fundó las ciudades de Empurias y Rosas. En la época de la reconquista ya no tenía importancia" (Balari 1899, p. 34).

Finalment, Balari conclou amb una declaració metodològica el panorama general dels elements ètnics que col·laboren en la constitució del poble català: "Todas estas afirmaciones están fundadas en hechos justificados por medio de documentos" (Balari 1899, p. 34).

Amb l'herència que ens deixà, publicada el 1899, s'obre el segle xx per a l'onomàstica catalana. Els camins traçats per Balari han estat explorats per historiadors com Manuel de Montoliu, geògrafs com Francesc Carreras Candi, o filòlegs com Antoni Maria Alcover, Francesc de Borja Moll, Josep Maria de Casacuberta, Joan Coromines, Enric Moreu-Rey, Antoni Maria Badia i Margarit o Josep Moran. D'entre tots hi destaca com a un punt de referència, per la seva llarga vida i dilatada obra, Joan Coromines. Permetin-me tancar l'apartat amb unes paraules del mestre: "L'estudi dels noms de lloc és una de les coses que més han desvetllat la curiositat dels erudits i àdhuc de del poble en general. És natural que sigui així. Aquests noms s'apliquen a l'heretat de què som propietaris, o a la muntanya que enclou el nostre horitzó, o al riu d'on traiem l'aigua per regar, o al poble o la ciutat que ens ha vist néixer i que estimem per damunt de totes les altres, o a la comarca, el país o l'estat on està emmarcada la nostra vida col·lectiva. ¿Com fóra possible que l'home, que, des que té ús de raó, es pregunta el perquè de totes les coses que veu i sent, no cerqués el d'aquests noms que tots tenim contínuament en els llavis?" (Coromines 1965, p. 7).

CONCLUSIÓ

Vist tot el que he exposat, crec que s'imposen per si mateixes algunes conclusions:

- 1) La ciència onomàstica s'ha conreat amb molta intensitat a Catalunya durant els últims cent cinquanta anys.
- 2) Aquest interès per la ciència onomàstica ha tingut l'origen en el desig d'aprofundir en la pròpia identitat com a poble.
- 3) Un dels camins que ha permès prendre consciència d'aquesta identitat ha passat per l'estudi de la toponímia i l'antroponímia, considerades com un reflex de la història.
- 4) En conseqüència, la ciència onomàstica ha condicionat la visió de la història en una societat com la catalana, que ha tingut un desig intens de preservar la identitat pròpia.

Fins aquí he procurat desplegar davant de vostès les raons del gran interès que l'onomàstica ha fet despertar en la societat catalana i entre els lingüistes i historiadors de la terra que m'ha vist créixer. I també he procurat demostrar que cal una postura d'honradesa científica i d'equitat per evitar de caure en la tergiversació de les dades aportades per l'onomàstica. No fa gaires dies, mentre llegia vells pergamins del segle XII a l'Arxiu Capítular de la catedral de Lleida, vaig topar-me amb un pergami, datat a Roda el 1102, segons el qual "Petrus, Dei gratia rex aragonsensium et pampilonensium" feia una donació a l'església episcopal de Sant Vicent de Roda, en el que fou l'antic comtat de la Ribagorça, una zona que el rei Sancho de Navarra havia reconquerit després de les incursions d'Abd-al-Malik. Em van cridar l'atenció unes paraules escrites

amb caràcters àrabs al peu del document. Semblava una signatura. Em va semblar que es podria traduir com “ho ha escrit Pedro, fill de Sancho”. En efecte, es tracta de Pedro, fill de Sancho Ramírez de Navarra. Aleshores vaig pensar en aquesta ciutat on havia de viatjar per llegir la meva ponència. I vaig pensar que una gent els reis de la qual eren capaços d’escriure el seu nom en la llengua d’aquells als quals combatien a la força havien de saber aprofitar adequadament l’antroponímia. No tinc ni el més mínim dubte que vostès sabran aprofitar l’onomàstica per examinar la història amb una mirada serena, equànim i veraç. Tant de bo que per dur a terme aquesta tasca, que per a vostès és d’una gran responsabilitat, els sigui útil l’experiència d’una nació germana, i els siguin d’utilitat les meves curtes paraules sobre la interpretació de la història de Catalunya a través de la ciència onomàstica.

BIBLIOGRAFIA CITADA EN EL TEXT

Antoni Maria ALCOVER i Francesc de Borja MOLL (1926-1962). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca, Edicions Moll.

BALARI JOVANY, José (1899). *Orígenes históricos de Cataluña*. Barcelona. 2a edició (1964), Instituto Internacional de Cultura Románica, Barcelona.

COROMINES, Joan (1965). *Estudis de toponímia catalana*. Barcino, Barcelona.

COROMINES, Joan (1980-1995). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Curial, Barcelona.

COROMINES, Joan (1980-1991). *Onomasticon cataloniae*. Curial, Barcelona.

GENERALITAT DE CATALUNYA (2002). *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya*. Generalitat de Catalunya, Barcelona.

KUHN, Thomas S. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago University Press, Chicago. [Traducció al castellà d’Agustín Contín, *La estructura de las revoluciones científicas*, FCEM, Mèxic, 1975.]

MASCARAY, Bienvenido (2000). *El misterio de la Ribagorza (Orígenes, historia y cultura a través de la toponimia)*. Gráficas Alós, Osca.

MASCARAY, Bienvenido (2002). *De Ribagorza a Tartesos (Topónimos, toponimia y lengua iberovasca)*. Elena Mascaray editora, Pamplona.

SOLÀ, Joan (ed.) (1999). *L’obra de Joan Coromines*. Fundació Caixa de Sabadell, Sabadell.

VERDAGUER, Jacint (2002). *Del Canigó a l’Aneto (Edició comentada i il·lustrada de les llibretes d’excursió de 1882 i 1883)*, edició de Narcís Garolera i Curt Wittllin, Pagès Editors, Lleida.